

УДК 94(476) "18":070

А.А. ІВАНОЎ

“НОВЫЯ КНИГИ”. АГЛЯД ВЫДАВЕЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ НА СТАРОНКАХ ГАЗЕТЫ “ВІЛЕНСКІ ВЕСНІК”

На падставе архіўных крыніц аналізуецца выдавецкая дзейнасць на старонках газеты “Віленскі веснік” у сярэдзіне XIX ст. у рамках існавання рубрыкі “Новыя книги”. Высвятляецца, якія кнігі, якой тэматыкі у адзначаны перыяд выдаваліся як у Вільні, так і ў іншых месцах; паказваецца, як рэдакцыя часопіса, афіцыйныя асобы ставіліся да з’яўлення тых ці іншых новых кніг; робіцца спроба высвятліць, чаму менавіта дадзеныя публікацыі цікавяць аўтараў “Віленскага весніка”, а гэта значыць і патэнцыйнага чытача. Робіцца выснова аб тым, што дадзеная рубрыка на старонках газеты дапамагае ў разуменні аблічча адукаваных слаёў тагачаснага грамадства праз цікавасць іх кнігі.

Уводзіны

На працягу ўсяго XIX ст. галоўным афіцыйным выданнем усяго Паўночна-Заходняга краю з’яўлялася газета “Віленскі веснік”, якая змяшчала на сваіх старонках разнастайны матэрыял са шматлікіх галін жыцця Імперыі. Не гледзячы на тое, што асноўную частку кожнага нумара займалі палітычныя падзеі, шмат увагі надавалася і культурнаму жыццю. Больш таго, Веснік увесь час пазіцыянаваў сябе як выданне асветніцкае, таму час ад часу надаваў увагу асветленню выдавецкай дзейнасці не толькі Заходніх губерняў, але і агульнаімперскай. Аналізуючы матэрыялы газеты “Віленскі веснік” ад 1834 г., з часу пераходу выдання на руска-польскае двухмоўе (а асноўнай для нас крыніцай з’яўляліся фонды Бібліятэкі Акадэміі Навук Літвы ў Вільнюсе, Р., F № 4148), мы заўважылі, што падобныя артыкулы з’яўляліся на яе старонках на працягу амаль 25 гадоў, да 1860 г., калі Веснік змяніў свой фармат і галоўным рэдактарам стаў Адам Кіркор. “Віленскі веснік” у дадзены (1834–1859) перыяд (і толькі ў дадзены, у пазнейшых матэрыялах намі не знойдзена інфармацыя такога кшталту) пастаянна змяшчае, так бы мовіць, своеасаблівыя “анонсы” новых кніг, часопісаў і г. д., якія друкаваліся не толькі ў Вільні, але па ўсёй імперыі і нават па-за яе межамі. Да таго ж, рэдакцыя часцяком давала свае рэцэнзіі новым кніжным наступленням, што таксама выклікае цікаўнасць. Гэты раздзел звычайна меў назву “Новыя книги”.

У дадзеным даследаванні мы перш за ўсё звяртаем увагу на агляд “Віленскім веснікам” выданняў навуковай тэматыцы. Для нас было важна зразумець, як афіцыйнае выданне ставілася да асветлення менавіта гістарычных, канфісійных, лінгвістычных, краязнаўчых пытанняў.

Асноўная частка

Значную ўвагу рэдакцыя “Віленскага весніка” надавала гістарычнай тэматыцы. Перш за ўсё гэта датычылася гісторыі ВКЛ. Звычайна да такіх выданняў прыкладалася вялікая рэцэнцыя з тлумачэннямі.

Ужо ў нумары 8 за 1834 год мы бачым “Новыя кнігі”: “... альманах “Зничь” [аб старажытнай Літве да прыняцця хрысціянства], “Народонаселение Вильни” [1, № 8]. У тым жа годзе, у 50-м нумары – яшчэ адзін кніжны агляд, на гэты раз непасрэдна звязаны з беларускай гісторыяй. Гэта знакамітая “Переписка пап с Российскими государями в XVI в.”, якую “почтенный протоирей И. Григорович, изд. Бел. арх. др. грамот, издал ныне сии немногие акты, относящиеся к отечественной истории XVI в.” [1, № 50]. Бачна, што рэдакцыя добра ведае і паважліва ставіцца да постаці знакамітага пратаірэя і навукоўцы І. Грыгаровіча: “... Мы тем более желаем обратить внимание публики на эту книгу, что успешный ход ея должен ускорить издание второй части Белорусского архива. Если бы граф Николай Петрович Румянцев был еще жив, то, вероятно, Белорусский архив давно уже был бы напечатан...” [1, № 50]. Нагадаем, што “Беларускі архіў” – першы ў беларускай навуцы археаграфічны зборнік, выдадзены пратаірэем Іванам Грыгаровічам на грошы мецэната – графа Мікалая Румянцава, дзе адлюстроўваецца царкоўная гісторыя беларускіх зямель XVI–XVIII стст. Акрамя гэтага Грыгаровіч не абмяжоўваецца чыста канфесійнымі пытаннямі, а, наколькі гэта магчыма, адлюстроўвае палітычнае і сацыяльна-эканамічнае жыццё Беларусі тых часоў [2, с. 9]. Першая частка “Беларускага архіва” выйшла ў 1824 г., другая была поўнаасцю падрыхтавана да выдання, але не апублікавана, праца над трэцяй часткай не была скончана ў сувязі са смерцю мецэната і спыненнем дзейнасці гуртка. Справа ў тым, што так званы “Румянцаўскі гурток” – сваеасаблівае кола аматараў даўніны, якое гуртавалася вакол канцлера Мікалая Пятровіча Румянцава і існавала ў асноўным на яго грошы. На тэрыторыі заходніх губерняў (у Гомелі, Полацку, Вільні і Магілёве) знаходзіўся адзін з трох (разам з Масквой і Пецяярбургам) яго цэнтраў. І. Грыгаровіч, святар гомельскага маёнтка князя, быў адным з галоўных яго папличнікаў [3, с. 61]. Таму пасля смерці Румянцава асветніцкая дзейнасць гуртка, зразумела, пакрысе спынілася.

У 1836 г. у дадзеным раздзеле Веснік змяшчае і штосьці накшталт рэкламы: “Русские древности, или записки о станах и древних жителях Российского государства, собранные из разных рукописей, и других источников, принадлежащих к письменным памятникам исландцев и древних скандинавов, с Латинским переводом, и критическими и литературными примечаниями, издаваемые Королевским обществом испытателей северных древностей” [4, № 17]. Як бачым, нават пра такія рэдкія выданні можна было даведацца са старонак газеты.

У 1843 г. (№ 52) змяшчаецца анонс выдання па канфесійнай гісторыі Беларусі і Літвы: “Новые сочинения. Собрания древних грамот и актов города Вильны, Ковна, Троков, православных монастырей, церквей, и по

разным предметам” 2 тома. Вильно, 1843, с тип. А. Марциновского, в б. 4 ю.д.п., LXVI, 193 и 208 стр., с тремя литографированными рисунками” [у выданні бралі ўдзел Марцыноўскі, Нарбут, Карсакевіч, Яхімовіч па распараджэнню Віленскага грамадзянскага губернатара Сямёнава] [5, № 52]. Ніжэй паведамляецца аб тым, што “... Сочинение это очень любопытно, и для истории западных провинций наших весьма важно. Сообщаем, вкратце, суждение о сем сборнике одного ученого и знающего судьи, напечатанное в книжке журнала Министерства внутренних дел за май месяц и в сотый номер Северной Пчелы” [5, № 52]. Менавіта дадзеная рэцэнзія і змяшчае найбольш карысную для нас інфармацыю, бо не толькі датычыцца беларускага мінулага, але і паказвае афіцыйны пункт гледжання на дадзеную праблему. Ніжэй прыводзім асноўныя пазіцыі артыкула, вынікі, якія робіць рэцэнзент на падставе апублікаваных ў кнізе фактаў:

“... Первый, получаемый отсюда результат состоит в неопровержимой, освобождаемой от всякой тени сомнения, уверенности, что язык Русский был язык господствующий в так называемой некогда Литве, даже и в то время, когда она уже была соединена с Польшею. Язык этот являлся народным, и государственным, то есть деловым, официальным. На нем совершаются гражданские акты, пишутся судебные определения, даются великокняжеские и королевские грамоты. Правда, в последнем случае, язык Латинский, в то время общий дипломатический язык всей Западной Европы идет и здесь рука об руку с Русским..... Но язык этот, вводимый насильственно, отвергался употреблением..... Доказательством тому представляется помещенная в “Собрании” (ч.1Н.26) грамота Короля Сигизмунда I, от 29 августа 1536 года..... [далее апісваецца дакументальна зафіксаваная ў зборніку сітуацыя, калі дакумент, які быў напісаны на лаціне, але для таго, каб мясцовая шляхта здолела яго зразумець, нібыта сам кароль перакладае і выпісвае яго на “рускай” мове]... Стало быць, в первой половине XVI столетия, в Вильне, столице тогдашней Литвы, градское общество, которому дана была эта грамота, знало только по Русски!..... Что язык Русский имел издревле единственное законное употребление в туземном судопроизводстве, это известно уже из тех неопровержимо доказанных фактов: что Судебник короля Казимира IV для Великого Княжества Литовского был записан около 1480 года по Русски, что даже самый Статут Литовский, составленный в 1529 г., а напечатанный в 1588 г., был также по Русски и составлен, и напечатан... [далее у тым жа духу]... Употребление языка Русского в судопроизводстве Литовском отменено было в 1697 году... Итак, кто может теперь еще колебаться и оспаривать, что так называемое Великое Княжество Литовское всегда и во всех частях своих, даже в тех, где находится сердце собственно Литвы [Жмудзь], было Русское?... Язык Русский мог иметь такое повсюдное и постоянное владычество не иначе, как при решительном перевесе и преобладании народонаселения Русского. Это не был язык мертвый, которому надо было учиться из книг..... Это тот самый язык,

который донныне живет в устах нескольких миллионов людей, всегда и везде называющих себя русскими: язык, который в отличие от других ветвей своего могучего корня, носит скромное имя “Наречия Белорусского” [1], и теперь в большей части западных областей Империи туземного, народного.

Впрочем, издатель теперь доказал, и кроме языка, в самом содержании своем, представив очевидные доказательства, что край и народ, которому они принадлежат, были Русскими: что они не знали для себя другого имени, как имя Руси; что в них господствовал Русский дух и Русские нравы; что, наконец, вера, главное начало народной и общественной жизни, была в них, издревле и постоянно, Православная Русская” [5, № 52].

Негледзячы на тое, што аўтар дадзенай рэцэнзіі апелюе (яшчэ ў сярэдзіне XIX ст.) такімі паняццямі, як “беларускі”, тут няма нічога надзвычайнага. У гэтай прамове мы бачым трывалую для XIX ст. (і нават пазнейшага часу) тэндэнцыю, калі афіцыйныя імперскія ўлады так бы мовіць “змагаюцца” за “рускасць” беларускага краю, “баронячы”, супрацьстаўляючы яго “чужыннаму” польскаму ўплыву. Рускае чыноўніцтва меркавала, што беларусы, вызваліўшыся з-пад польскага ўплыву – нават тыя, хто спавядаў каталіцтва – зразумеюць, што з’яўляюцца часткай “вялікай рускай нацыі” [6, с. 604]. Тым больш, як слушна заўважае Эрык Хабсбаум, спасылаючыся ў сваёй манаграфіі “Нацыі і нацыяналізм пасля 1780 г.” на працу Міхаіла Чарняўскага “Цар і народ”, яшчэ ва ўяўленнях XIX ст. быць рускім – азначала быць селянінам-хрысціянцам, а таксама “сапраўды вераючым”, гэта значыць – праваслаўным [7, с. 80].

Для саміх жа тагачасных беларусаў (пераважна, сялян) гэтае пытанне не мела вялікага значэння. Ім дастаткова было разумець сваю “тутэйшасць”. Польскі даследчык Рышард Радзік заўважае, што яшчэ з перыяду падзелаў Рэчы Паспалітай сяляне такім чынам пазбягалі пэўнага самавызначэння на карысць якога-небудзь з нацыянальных бакоў: польскага або рускага – сіл, якія змагаліся паміж сабой, ігнаруючы іх (сялян) [8, с. 10].

Але важна тут іншае. Трэба звярнуць увагу на тое, што яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. на старонках такога сур’ёзнага выдання, якім з’яўлялася пецярбургская “Северная Пчела” (а менавіта на рэцэнзію гэтага часопіса спасылаецца “Віленскі веснік”), фактычна быў заяўлены тэзіс аб “рускасці” ВКЛ, яго неад’емнасці ад усходнеславянскага свету. Справа ў тым, што ў той час у афіцыйным дыскурсе Расійскай імперыі пад рускасцю мелася на ўвазе прыналежнасць да “трыадзінага рускага народа”, у якім беларускі – толькі складовая яго частка. Канешне, дэталёвы разгляд дадзенай праблемы – тэма асобнага даследавання, тут мы ставілі сабе іншыя мэты. Але факт застаецца фактам: тэза аб рускім (чытай “славянскім”) характары ВКЛ (пазней узятая на ўзбраенне і канчаткова сфармуляваная дзеячамі беларускага адраджэння канца XIX – пач. XX стст. як канцэпцыя аб беларускасці Княства), спрэчкі аб чым не сціхаюць і дагэтуль, была агу-

чана яшчэ ў першай палове XIX ст. і не дзе-небудзь, а на старонках аднаго з самых аўтарытэтных выданняў таго часу.

Апошнім, знойдзеным намі паведамленнем па гістарычнай тэматыцы, з'яўляецца анонс “Каталога изяшчнага собрания сочинений, большею частию редких и дорогих, относящихся преимущественно к России и древней Польше” (издательство Императорской Публичной Библиотеки) у 22-м нумары Весніка за 1853 год [9, № 22].

Змяшчала рэдакцыя інфармацыю і аб выданнях краязнаўчай і этнаканфесійнай тэматыкі. Пры чым, як казалася раней, часопіс не спыняўся толькі на аглядзе кніг, выдадзеных у Расійскай імперыі. У 1835 г. (№ 12), напрыклад, звяртаецца ўвага чытача, што “...вышло в Андовере в Северной Америке весьма важное для славян сочинение под заглавием “Historical view of the slavish language in its various dialects (Исторический взгляд на славянский язык в разных его наречиях)”... сочинено дамой г-жой Робинсон. ... Г-жа Робинсон (следуя Добровскому) разделяет славян на восточных и западных. К первым причисляет она Россиян, Сербов, Кроатов и Словенцев, или Вендов в Карниолии, Стирии и Каринтии; к западной же отрасли: Чехов, Словаков (обитающих в северной Венгрии), Поляков и Лузичей” [10, № 12]. Дадзеная інфармацыя, без сумнення, карысная для тых, хто цікавіцца славяназнаўствам і гісторыяй пытання. Як мы бачым, погляд аўтара дадзенай кнігі не зусім супадае з сучаснымі меркаваннямі навукоўцаў, але адлюстроўвае канцэпцыю славянскага свету, сфармуляваную менавіта амерыканскім аўтарам XIX ст.

Рубрыка “Новыя книги” з'яўляецца ў 1841 г. з кароткім анонсам “Архива ученых сведений о России” [11, № 61].

Цікавая інфармацыя змяшчаецца ў 93 нумары 1842 г. Анансіруюцца “Генеалогический альманах дворянских фамилий”. Усім прадстаўнікам дварансва прапануюць даслаць анкету для змяшчэння ў дадзеным альманаху [12, № 93]. Шкада толькі, што вынікі гэтага апытання і матэрыялы альманаха ў далейшым на старонках Весніка не друкуюцца (альбо не трапілі ў поле нашага зроку).

Напрыканцы 1844 г. выдавецтва анансавала выданне “Памятной книжки Виленской губернии за 1845 год”. У газеце нават была надрукавана праграма “Памятной книжки”, яе структура (“1. Список чинам. 2. Статистические сведения.... 3. Смесь...” [13, № 100]. Звычайна (але ў больш позні перыяд) “Памятная книжка” складалася з чатырох раздзелаў: 1. Адраскаляндар з пералікам дзяржаўных устаноў і іх асабістага складу. 2. Даведачны аддзел са шматлікімі звесткамі пра адміністрацыйны падзел губерні, колькасці прадпрыемстваў, шляхі зносін і г. д. 3. Статыстычны раздзел, у якім у выглядзе табліц і іншых звестак падаваўся штогадовы агляд губерні (дэмаграфічны, адукацыйны, эканамічны і г. д.). 4. Літаратурна-мастацкі аддзел, дзе змяшчалася інфармацыя аб гісторыі, этнаграфіі, фальклору, біяграфіі мясцовых дзеячоў і інш. [14, с. 62]. Мэтазгоднась выдання рэдакцыя тлумачыць так: “... признано необходимым издать Памятную книжку Виленской губернии, в виде губернского Адрес-Ка-

лендаря, которая не только ознакомила бы многих с правительственными лицами, но и служила бы справочным пособием, где поединены в системное целое, разнородные сведения. Если издание сего рода признано весьма полезным во внутренних губерниях Империи, жители коих, издревле ознакомлены с административным управлением, то для здешних губерний, недавно включенных в общий состав по законоположению, оно составляет важную существенную необходимость, а удобствие ее, убеждает и в пользу самого издания” [13, № 100]. Тут трэба патлумачыць, што калі ва ўнутраных губернях Расіі “Памятныя кніжкі” пачалі выдавацца яшчэ ў 30-х гг. XIX ст., то на беларускіх землях – значна пазней. З дадзенай крыніцы застаецца невядомым, наколькі паспяховым было гэтае (па ўсім – першае) выданне “Памятнай кніжкі”. У другім томе “Гісторыі беларускай кнігі” можна знайсці інфармацыю аб тым, што першыя “Памятныя кніжкі” з’яўляюцца ў Мінску ў 1845, у Гродне ў 1847 г., а толькі з 1860 г. іх выпуск становіцца сістэматычным і амаль штогадовым і ў Віленскай, Віцебскай, а з 1861 г. – у Магілёўскай губернях [14, с. 61]. Але аналіз “Віленскага весніка”, як архіўнаў крыніцы, паказвае, што і “Памятную кніжку” Віленскай губерні, разам з мінскай, як мы бачым, планавалася выдаць яшчэ ў 1845 г., што робіць яе адной з першых на беларускіх землях. Калі ж меркаваць пра карысць выдання такога штогадовіка, то тут можна смела гаварыць аб тым, што “Памятная кніжка” ў свой час стала адной з першых асноўных і дакладных крыніц для гісторыка-археалагічнага вывучэння губерняў, амаль што адзінай легальнай магчымасцю даследаванняў і друку для мясцовых краязнаўцаў таго часу.

Заклучэнне

Пасля 1853 г. аб новых кніжных наступленнях на старонках газеты не гаворыцца, а рубрыка (магчыма, ў сувязі з пазнейшымі змяненнямі ў рэдакцыйнай палітыцы, абумоўленымі рэдактарскай дзейнасцю А. Кірко-ра) увогуле знікае.

Трэба заўважыць, што рубрыка “Новыя кнігі” на старонках “Віленскага весніка” ўвогуле – з’ява, якая характэрна толькі для гэтага выдання ў сярэдзіне XIX ст. Менавіта ў 30-я – 50-я гг. Веснік бярэ на сябе функцыю асветніцтва ў галіне кнігавыдавецтва. Анансіраваліся не толькі кнігі, выдадзеныя ў Вільні (прынамсі, у большасці сваёй у тым жа выдавецтве, што і сам веснік – друкарні Марцыноўскага), але і ў іншых частках Імперыі і нават па-за яе межамі. З гэтага, а таксама з характара вышэйузгаданых выданняў можна зрабіць выснову, што рэдакцыя сапраўды дбала пра пашырэнне круга аматараў кніг, уцягвала чытача ў своеасаблівую дыскусію, друкуючы рэцэнзіі на новыя кнігі і выказваючы нават свой уласны пункт гледжання. У некаторых выпадках рэдакцыя абмяжоўвалася кароткім аносам выдання, у іншых – лічыла неабходным размясціць разгорнутую рэцэнзію, не толькі заахвочваючы, але нават і адукуючы, можна сказаць, пэўным чынам выхоўваючы свайго чытача. Больш таго, са старонак газеты дзякуючы дадзенаму раздзелу мы можам адзначыць для

сябе цікавыя і карысныя выданні, што выходзілі ў той час, але па тых ці іншых прычынах выпалі з поля зроку даследчыкаў. Акрамя гэтага, памятаючы аб тым, што рэдакцыя любой газеты арыентуецца на патэнцыйнага чытача, дадзеная рубрыка з'яўляецца карыснай гістарычнай крыніцай, якая дазваляе нам больш поўна ахарактарызаваць прадстаўніка адукаванага саслоўя Паўночна-Заходняга краю XIX ст. праз аналіз цікавячай яго літаратуры.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Віленскі вестник, Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы, адзел перыядычных выданняў (Р). – Ф. Р.4148. 1834 г.
2. **Грыгаровіч, І.І.** Беларуская іерархія / І.І. Грыгаровіч. – Мінск : БелЭн, 1992. – 102 с.
3. **Клепікаў, М.** Румянцаўскі гурток і ахова помнікаў гісторыі і культуры ў Беларусі / М. Клепікаў // Беларускі гістарычны часопіс. – Мінск, 2003. – № 1. – С. 60–66.
4. Віленскі вестник, Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы, адзел перыядычных выданняў (Р), Ф. Р.4148. 1836 г.
5. Віленскі вестник, Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы, адзел перыядычных выданняў (Р), Ф. Р.4148. 1843 г.
6. Российская империя в зарубежной историографии. Работы последних лет: Антология / сост.: П. Верт, П.С. Кабытов, А.И. Миллер. – М. : Новое издательство, 2005. – 696 с.
7. **Хобсбаум, Э.** Нации и национализм после 1780 г. / Э. Хобсбаум ; пер. с англ. А.А. Васильева. – СПб. : Изд. “Алетейя”, 1998. – 305 с.
8. **Радзiк, Р.** Беларусы (Погляд з Польшчы) : манаграфія / пер. з польск. ; рэд. Я. Іваноў ; ГА МТ “Брама”. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2002. – 132 с.
9. Віленскі вестник, Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы, адзел перыядычных выданняў (Р), Ф. Р.4148. 1853 г.
10. Віленскі вестник, Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы, адзел перыядычных выданняў (Р), Ф. Р.4148. 1835 г.
11. Віленскі вестник, Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы, адзел перыядычных выданняў (Р), Ф. Р.4148. 1841 г.
12. Віленскі вестник, Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы, адзел перыядычных выданняў (Р), Ф. Р.4148. 1842 г.
13. Віленскі вестник, Бібліятэка Акадэміі Навук Літвы, адзел перыядычных выданняў (Р), Ф. Р.4148. 1844 г.
14. Гісторыя беларускай кнігі : у 2 т. – Т. 2 : Кніжнасць новай Беларусі (XIX–XXI стст.) / М.В. Нікалаеў [і інш.] ; навук. рэд.: В.В. Антонаў, М.В. Нікалаеў. – Мінск : Беларус. Энцыкл. імя П. Броўкі, 2011. – 436 с.

Паступіў у рэдакцыю 02.05.2013 г.